

TÜRK DÜNYASI EDEBİYAT TERİMLERİNİN KALIPLAŞTIRILIM AS I-I

Arş.Gör. Metin ARIKAN*

Sanatsal değeri olan çıkarmalarda; roman, hikaye, şiir v.s. veya ilmi araştırmalar sonucunda yazdığımız makale ve kitaplarda ve hatta günlük konuşmalarımızda terimleri kullanırız. Terim: Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili "özel ve belirli bir kavramı" olan söz, ıstılah. Türkçe Sözlük, TDK, 1988. Bir başka tanım da şöyle; Terim; (Latince-Terminus-Sınır, sınıın, sınırlar arası manasında) - İlmi kavrama açık, belirli izahat veren onun manalık sınırını tam olarak gösteren sözler. Zeki Ahmedov Kazakistan Milli Akademisi Akademîği, Edebiyattanuv Terimiynder Sözdîği, 1998, Alma-ata, s. 325).

.....Dil ve yazı, bilginin objektifleşmesinin sonuçlarıdır. Objeleşme ve virtüelleşme sürecinin yanı sıra dil ve yazı da teşekkül eder. Bu apayrı iki yapıdaki sembolleşmenin buluşması gerçekleşir gerçekleşmez insanın biriktirmesi daha kalıcı ve daha bereketli olmuş, tabii bir varlık olan insan tarihî bir varlık haline gelmiştir¹. Terimler de işte bu sürecin yardımcı ve devamı niteliğindedir. Yani terimler sayesinde insanın anlatım, ifade ediş kabiliyeti artmış ve birbirini daha iyi anlayabilir hale gelmiştir. Bu genel olarak doğru bir ifadedir. Türkiye (edebiyat sahası) için, Türk dünyası için de böyledir diyebilmeyi çok arzu ederdim, ama, maalesef öyle değil. Örneğin; "Motif. Epizod, Versiyon, Varyant, Destan Dairesi, (Koroğlu) Kolları" gibi terimleri ele alalım. Ben kendim Koroğhunun Kazak (Varyantları-Versiyonu- Dairesi- Anlatmaları) üzerinde çalışıyorum. Gördüğümüz gibi kendi tez konumu bile çeşitli çeşitli ifade edebiliyorum. Şimdi bu makaleyi İzmir'deki bir üniversitede çalışan bir edebiyatçı okusa "Koroğlu'nun Kazak Versiyonu veya Koroğlu'nun Kazak Dairesi" diye söylenmesi gerekir", diyecektir. Ankara'daki bir üniversitede çalışan bir edebiyatçı "Kazak Dairesi de olmaz. Kazak versiyonu da olmaz. Kazak Varyantlar: olması gerekir" diyecektir. Acaba sizin için hangi ifade daha doğru?

Yine kendi tez konumdan başka bir örnek vereyim. Hadi diyelim ki tez konumun adının "Koroğlu'nun Kazak Versiyonları" olması konusunda fikir birliğine vardık. Kazak Türklerinde - Koroğlu destanının şu ana kadar tespit edilen 30 (varyantı? kolu?) var. Bu 30 varyantın 9 tanesi Koroğlu'nun doğumuyla ilgili varyantlar ki bunlar

* E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Araştırma Görevlisi

¹ Prof.Dr. Günay Karaağaç, "Dilcilikte İlk Şekil ve Doğru-Yanlış Kavramı", Türk Dili Dii ve Edebiyat Dergisi, TDK, sayı 560, ss. 99-100.

Metin ARIKAN

da kendi aralarında birbirlerinin varyantları. . . .Nokta nokta olan yere istediğiniz terimi koyabilirsiniz. Hiç kimsenin de size "O terimi oraya niçin koydunuz?" demeye İliç mi hiç hakkı yoktur, sanırım. Şu andaki "terim ve onların kullanışı"yla ilgili ortamda, o yere ne koyarsam/., o sizin için doğru olacaktır. Ya onu okuyan için, işiten için. İşte o zaman durum farklıdır. Aslında Akademik Zeki Ahmedov'un belirttiği gibi. Edebiyat biliminde bu karmaşa, biz edebiyatçıların, kesin, belirli, açık ifade etmenin, sistemli şekilde lasnifleminin yerine beyan etmeyi, anlatıp açıklamayı tercih etmemizden ve terimin manalık sınırını değiştirmeden, sınırını bozmadan kullanmaya yeterince dikkat etmememizden kaynaklanıyor.

Yüksek Lisans dersleri aldığım zamanlarda hocamız, Doç.Dr.Rıza Filizok bir gün "Arkadaşlar bir makaleyi, bir yazıyı okuduğunuzda bir terimle karşılaşırsanız, durun ve o terimi üzerinde biraz düşünün. Göz alışkanlığı sebebiyle bildiğinizi sanıp geçip gidersiniz" demişti. Onun bu sözlerinin önemini şimdi daha iyi anlıyorum. Bu yüzden öncelikle Türkiye'de, daha sonra da Türk dünyasındaki edebi terimleri sistemli bir şekilde kahlplaştırsak, yani kullanılan terim hem kullanan için hem onu işiten veya okuyan için aynı şeyi ifade etse, ilmi araştırmalarımızdan daha da verimli ve faydalı sonuçlar alırız, düşüncesindeyim.

Ben bu amaçla aşağıda bazı edebi terimleri Kazak Türkçesinden aktanp verdim. Edebi terimleri kalıplaştırmak için öncelikle o terimi; eğer o terini bir türün adı ise. o (ürün özelliklerini; şekli, mazmunu vs. çok iyi bilmemiz gerekiyor. Benim yararlandığım kitapta örneğin "Terme" için ¹⁴Kazak halk şiirinde kalıplaşan lirik şiir türü" diye yazılmış. Biz, bunu aktarırken "Kazak" sözünü kullanmadık. Çünkü bu kitapla tam olarak mukayeseli bir çalışma yapılmamış. Bu türün, Kazak Türklerinde adı "Terme"dir de mesela. Özbek Türklerinde başka bir adla biliniyordu. Kitaptaki şekilde aklarsak o zaman, bu tür, sadece Kazak Türklerine aitmiş gibi olacaktı. İleride yapılabilecek "Türk Dünyası Ortak Edebiyat Terimleri" çalışması için kitapta yer alan bazı terimlerin özelliklerini iyice belirtmeye çalıştık. Ayrıca bu türleri iyice tanıyabilmek için o türün özelliklerini en iyi gösteren örnekleri de seçip ekledik.

Terme: Halk şiirinde kdiplaşan lirik şiir türü. İbret alınacak olayları ve ahlakî değerlerin idealizasyonu açısından gerekli gördükleri hemen hemen her konuyu şiirlerinde işlemek, bir konudan ikinci konuya serbestçe geçmek, terme akınlarına mahsus bir özelliktir. Termeler halka doğru yolu göstermek, eğitmek maksadıyla yaratıldığından mazmunu çoğunlukla öğüt. nasihat verici sözlerden kurulmuştur. (Didaktik) Genellikle 7 ve 8'li hece ölçüsüyle söylenir. 19. asrın sonları ile 2Ü. asrın başında çok hızlı bir şekilde gelişmiştir.

Nazım şekli ve mazmunu yönünden "Tolgav'a oldukça yakındır. Tolgav da toplumsal-sosyal konu ve motifler daha ağırlıklı kullanılmasına rağmen, terme de genellikle gündelik hayatla ilgili konular işlenir.Termede söz ile melodi birbirini tamamladığından o aynı zamanda senkronik sanattır. Sözün manalılığı, etkililiği ve akıcılığı ne kadar önemli ise melodisi, müziği de o kadar önemlidir.

Türk Dünyası Edebiyat Terimlerinin Kalıplaşmaması i

Halka aşlanmak, bildirilmek istenen düşünce ve duygular oldukça kısa, açık, belirli söz ve ifadeler kullanılarak hafif bir melodi eşliğinde (müzik aletleriyle-dombıra, kobuz vs.) verilir. Terme: (ternelev aytuv) - "Jır"ı, şiiri hafif melodi ile duraklamadan, tez söyleme, icra etme usulünü de gösterir.

Terme nazım türüne Kazak Türkleriyle birlikte Karakalpak, Kırgız ve Özbek Türklerinin halk şiirinde de rastlanır. Kazakistan'ın özellikle batı bölgelerinde ve Şeyinin ırmağı boylarında bu nazım türü oldukça yaygındır. (G. Abılkasımov. Edebiyettanuv Termiynder sözdügi, ss 324-325).

Örnek 1

"•Jambıl" köyünde oturan Scrsenbek adlı ihtiyar anlatıyor: - Sanısı köyünde oturan Kattavbay adlı kişi Kordaydan gelen Teterni (Akraları, yakınları Jambıl'ı böyle çağırırlardı) üç gün hiçbir yere göndermeden evinde konuk eder. Tetem gitmek üzere atına binerken aynı köyün bir yiğidi:

- Bizim evden de lezzet tadıp öyle gidiniz, (bize de konak olunuz) deyip atının yularına sarıldı. Bu yiğitinKatlavbay adlı kişiyi arası bozdu. Israr edip, Jambıl'ı göndermeyince Jambıl da "Tamam, az sonra geleyim, sen evine gidiver" dedi. Jambılın etrafından duran bizler de onun peşini bırakmadık, tekrar şiirlerini dinleyebilek diye arzumuz vardı. Tetemin önderliğindeki grupla birlikte o yiğilin evine yaklaştığımızda dükkandan birşeyler alıp gelen yiğit te elindeki paketlerle önümüze çıktı. O biraz afalladıktan sonra:

- Haydi, eve giriniz - dedi. At üstünde duran Tetem onun yakışsız, şımarık, laubali davranışlarına bakıp, bir de arak (içki) aldığını görünce beğenmeyerek:

Ataŋı senin Taŋat-ü,	Atan senin Taŋat idi
Jurttı avzına karaltı,	Halkı kendine hayran etti
Meni üyinc şakmp,	Beni evine çağırıp
Alıp kepsin araktı.	Alıp gelmişsin arağı
oarasaŋşı şirkin-ay,	Bakınız, ne kadar güzel,
Jınm-jinm balaktı,	Yırtık, yırtık paçalı,
Targap, Samsı avlınan,	Targap, Samsı köylerinden
Tappaspm sendey salaktı.	Bulamam senin gibi salağı

(Jambıl)

deyip "terme"lerve atından inmeden gitmeye başlar.

(El Avzınan, 1989, Almatı, Jazuvşı Basımevi, s. 173)

Örnek 2:

Öziñ gana kylağan,
Jamandıktıñ belgisi.
Özgeni de kylağan.
Adamdıktıñ belgisi.
Ülgilı söz bilmegen,
Nadandıktıñ belgisi.
Bar-joğına karamas,
Anık jomart, er kişi.
Öz üyinde salğırsuv,
Sarandıktm belgisi.

Sadece kendini düşünen,
Kötülüğün belirtisi.
Başkasını da düşünen,
İnsanlığın belirtisi.
Manalı söz bilmeyen,
Cahilliğin belirtisi.
Var-yoğuna bakmayan,
Gerçek cömert, mert kişi.
Kendi evinde aylaklık yapmak,
İnsafsızlığın belirtisi.

Sağı ray Akın

(El Avzınan, 1989, Almatı, Jazuvşı Basımevi, s. 182)

Tolgav: Kazak Türkleri ile birlikte Karakalpak ve Nogay Türklerinin halk şiirinde "Tolgav" adıyla geniş yer alan toplumsal-sosyal lirik şiir türüne Kırgızlar "Sanat-Nasıyat ırlar", Kumuklar "oyb (düşünceli, fikirli) yırlar", Başkurtlar "Kobayıf demektedir. Nogay ve Kumuklarda "kazak yırlan" terimi "yiğitlik tolgavf manasında kullanılır.

Tolgavm tür olarak kalıplaşması, yukanda adını verdiğimiz boyların birlikte yaşadığı dönemde, yaғni 13-14 asırlarda olmuştur. 15-19 asırlar arasında Tolgav, özellikle Kazaklarda, halk şiirinin çok gelişen türü olmuş ve ulaşabileceği en yüksek gelişme seviyesine çıkmıştır. Tolgav türünün tarihi "Jırav"lığım tarihi ile paralel ve bağlantılı olmuştur. Kaztuvğan, Dospambet, Şalkiyiz, Aklemberdi, Ümbetey, Bukar gibi Jıravların üslubunda da termede olduğu gibi nasihat ve öğüt dolu sözler kullandıklarını ve meseleleri etraflıca inceleyip, çözüm yollarını ilettiklerini görmekteyiz.

Türk Dünyası Edebiyat Terimlerinin Kalıplaştırılması /

Tolgavda önemli toplumsal-sosyal olaylar, siyasi-felsefi konular geniş ölçüde yer alır. Tolgav nazım türü gelişme seyriinin her bir tabakasında mazmunu yönünden de üslubu yönünden de oldukça çok değişikliklere uğramıştır. (Duvlat, Mahambet, Bazar Jambıl) Tolgav bazen karışık, hacimli lirik yaratma, hatta bazen de syujelsiz (kendi arasında eklenip devam eden olaylar zinciri, konu) bir özellik kazandı. 7 ve 8 li hece ölçüsüyle söylenir. Dizeler her türlü sayıda bir araya gelebilir. Bu özelliği sözlü şiir geleneğinde şiiri irticalen, tez çıkarıp söyleme geleneğine paralel olarak kalıplaştırmıştır. Belli bir makam ile müzik aleti eşliğinde söylenir.

(B. Abılkasımov, a.g.e. s.328)

Örnek 1:

Aynalasm jer tutkan,	Göge sıkı sıkıya yerleşen,
	(Etrafına, yerine sıkı sıkı yerleşen)
Aydı batpas demeniz	Aya batmaz demeyin(iz)
Aynala işse, azayıp,	Herkes içerse azalıp,
Köl suvalmas demeniz.	Göl kuramaz demeyin.
kursağı kuşak baylardan	Göbekli zenginlerden,
Devlet taymas demeniz.	Zenginlik gitmez demeyin.
Jarlı bayğa teñelip,	Fakir zengine denk olup,
Javlavga köşpes demeniz.	Yaylaya göçmez demeyin.
Jalğızdı jalğız demeniz,	Yalnızca yalnız demeyin,
Jalğız köpke teñelip,	Yalnız çoğa denk olup,
Bir japanda soğısıp,	Tek başına mücadele edip,
Kegin almaş demeniz.	Öcünü almaz demeyin.
.....	.....
	.....Buhar Jırav

(H. Süyınşeliyev, VIII-XVIII Gasırlnrdağı Kazak Ed. Mektep Bas. 1989, s. 227)

Örnek 2:

.....
.....
Akşam batpay kün şıkpas.

Akşam olmadan, sabah olmaz.

Metin AIUKAN

Etekti kesip jen bolmas.	Eteği kessen yen olmaz.
Kara koydıfı terisin	Kara koyunun derisini
Sabındap juvsan ağarmas.	Sabımlayıp yıkasan ağarmaz.
Kalğanı könül labılmas,	Kırılan gönül onanılmaz,
Karaşa torgay kaz bolmas,	Kara serçe kaz olmaz.
Şağala kel mey jaz bolmas,	Martı gelmeden yaz olmaz,
ŞanKay bolmay boz bolmas	Beyaz olmadan boz olmaz,
İšten knîr* tuvgandar,	Doğuştan serseri olanlar,
Tezge** salsan tüzelmes...	Terbiye etsen düzelmez...
Ejelki dos jav bolmas...	Ejelki dost düşman olmaz.

Buhar Jırav

*Kmır: Eğri büğrü, çarpık

** Tez: Ağacı (tahtayı) düzeltmeye, eğmeye yarayan alet.

(H. Süyınşeliyev, a.g.e. ss. 227-228)

Bedik: Hasla kişileri veya hayvanları (at, deve, sığır, koyun) tedavi etmek maksadıyla 11 li hece ölçüsüyle "Kara ölen"² nazım türünün şekliyle söylenen geleneksel, topluluk halindeki söyleyiş. Kazak, Kırgız, Özbek ve Karakalpak Türklerinde bu türle karşılaşırız. Kesin olarak hangi hastalıklar için söylendiği hakkında malumat yoktur. Bazı alimlerin görüşüne göre; "bedik" teriminin ilk şekli³ olan bed Eski Türkçede dirildev. oaltırav (titremek) manasını bildirmektedir. Ondan bezik (bedik), "bezgek" sözleri türemiş, yani bedik. bezgek (humma) hastalığını tedavi etmek maksadıyla söylenmiştir. Elbette bu tahminlerin doğru olup olmadığı bilinmemektedir.

Bedik genellikle akşama doğru, güneş batıp karanlık çökmeye başladığı zaman (mır karanlığında) topluluk halinde söylenir. Zamanla erkekler grubu ile kadınlar

² Kara ölen. 11 li hece ölçüsüyle ve aaba şekliyle kafiyelenip söylenen tek dördlük. Mutlaka belli bir ezgi ile söylenir. Her türlü konuda olabilir. Her dördlükte ayrı ayrı fikir vardır. (Bu tür hakkında "Türk Dünyası Edebi Terimlerinin Kalıplaştırılması-IT başlığı, altında daha sonra yazacağımız makalede geniş bilgi verilecektir.)

³ Yazıya geçirilmiş en eski şekil. Daha fazla bilgi için bkz. Prof.Dr.Günay Karaağaç, a.g.e. s.101.

grubu arasında , birinin ardından hemen diğer grubun söylemeye başlaması şeklinde adete dönüşmüştür. Daha sonraları ""bedik"ın icra edilişindeki maksat değişmiş olmalı ki, gençler arasında; kız ve erkekler arasında, karşısındakinin gönlünü çalmak, hoşça vakit geçirmek maksadıyla söylemeye başlamıştır. (B. Abilkasımov, a.g.e. s. 104)

Ömek;

Ev, Bedik, keter bolsañ tavlara köş.

Kızarğan tav işinde bavlarğa köş.

Tappasañ köşerjavlav men aytayın,

At minip, arkırağan* javlarğa köş

Ey, Bedik, gider olsan dağlara göç,

Kızaran dağ içinde bağlara göç.

Bulamazsan göçecek yayla ben söyleyeyim

At binip kuduran düşmana göç.

Ev, Bedik, köşer bolsan kıyağa köş,

Kaymısız kıyrap jatkan mayağa köş.

Tappasañ köşer jaylav men aytayın,

Jartaska jalğız salğan uyağa köş.

Ey, Bedik, göçeceksen uzağa göç,

Harap olup yıkılmış yerlere göç,

Bulamazsan göçecek yayla ben söyleyeyim,

Uçurumun başındaki yalmz yuvaya göç.

.....
.....

* Arkırav: Güç-kuvvcti taşıp, gayretlenmek.

Bedik'in başı bu şekilde başlar, sonu ise kızla-yiğidin şakalaşmasıyla biter.

Jiğit:

Karatavım değende Karatavım,

Tav basman sogadı kara davıl.

Sizdin üyde bir Bedik bar değende,

Kaptay köşip keledi bizdin avıl.

Yiğit:

Karadağım dediğim Karadağım,

Dağ başından esiyor güçlü yel.

Sizin evde bir Bedik var denince,

Topyekün göçüp geliyor bizim köy.

Metin ARIKAN

İCİZ:

Bedik ketip baradı tavdan asıp,
Tavdan askan bultpen aralasıp.
Endi ekevimiz Bedikti tavıp alıp,
Sın kumardan şığayık sabalasıp.

Jiğit:

Jemir** Bedik değende Jemir Bedik,
Kuv kızdardın şekesın kemir Bedik.
Semiz kızdın" işine girip ketip,
Bürekmayın je dağı semir Bedik.

Kız:

Bedik gidiyor dağı aşıp,
Dağı aşan bulut ile karışıp,
Şimdi ikimiz Bedik'i bulup,
İyice hevesimizi alalım tepeleyip.

Yiğit:

Jemir Bedik dediğim Jemir Bedik
Zalim kızların alnını kemir Bedik
Semiz kızın içine girerek
Böbrek yağını ye daha da semir Bedik

Kız:

Bedik ketip baradı Mekesine,
Eski arığın bildirmes tekesine.
Onan köşer jayındı men aytaym,
Barda jabis jiğittin şekesine.

Kız:

Bedik gidiyor Mekkesine
Dişi keçi zayıflığını bildirmez tekesine
Ondan göçme sebebini ben söyleyeyim
Git te yapış yiğidin alnına.

.....
.....

** Jemirüv : Kırmak, öğütmek, ufalamak. Jemir, ayrıca halk arasında kumaş kemiren sığra denir.

(S. Satırbaev, Kazak Halik Edebiyeti, Almatı, Ravan Basımevi, 1990, ss. 45-46)

Türk Dünyası Edebiyat Terimlerinin Kalıplaştırılması /

Jar-jar (Yar-Yar) : Kız verilmesi merasiminde halkın geleneksel olarak iki gnıb (erkekler damadın, kızlar gelinin yanında) olarak sırayla söyledikleri aylıs(alışma) şiir. Kalıplaşan bir ezgisi, ahengi vardır, sözleri de genellikle iki grup tarafından daha önceden ezberlenmiştir. Bunun sebebi, grup olarak ve atışma şeklinde söylendiğinden irticalen, tez olarak şiir yaratma zorluğundandır. Adcı olduğu üzere "Jar-Jar"ı önce erkek tarafı söylemeye başlar kız tarafı da ona cevap verir. Erkek tarafı damadın memleketini, insanlarını över, evliliğin, çocuk sevgisinin güzelliğinden bahsedip, kızın, onun akrabalarının gönlünü alır ve şakalar yaparlar. Kızların grubu ise doğup büyüdüğü yerin sıcaklığını, ana babanın kadirinden, gurbete gitmenin zorluğundan bahsedip hüzünlenirler. Jar-jarı sonuna doğru iki grup birlikte söylemeye başlarlar. Bu genellikle baştan beri söylenenlerin "sonucu" niteliğindedir.

(B. Abılkasımov. a.g.e. ss 151-152)

Örnek :

Jiğit:

Yiğit;

Buvıngarum belime

Bağladığım belime

Kise* me edi jar-jar-av!**

Kise mi idi yar-yar hey!

Bekem buvsam belimnen

Daha sıkı bağlasam belimden

Tüser mc edi jar-jar-av!

Düşer miydi yar-yar. hey!

Ekeñ barıp şeşendi

Babana gidip anneni

Ap kelmese, jar-jar-av!

Alıp gelmese, yar-yar, hey!

Munday azap başına

Bunca azap başına

Tüser me edi, jar-jar-av!

Gelir iniydi yar-yar, hey!

Metin ARIKAN

Kız:

Bul diiniyede bar ma eken.
Kızdaybayğuşjar-jar-av!
Ala böten özgeden
Tiygen kargış, jar-jar-av!
Ömiifi kiska, jalğan dos,
Oybay, elim, aman bol

Buralkı iyttay ərkimge.
İlesedi, jar-jar av!
Jıyırma kız bergenşe,
Ul ber jalğız, jar-jar-av!
Ömirin kiska, jalğan jar,
Oybay elim, aman bol!

Kız:

Bu dünyada var mıymış
Kız gibi zavallı yar-yar, ah!
Bambaşka yabancıdan
Gelen beddua, yar-yar- ah!
Ömürün kısa, yalan dost
Ah, vatanım esen ol

Başıboş it gibi herkese,
Takılıp gider, yar-yar off!
Yinni kız vereceğine,
Oğul ver yalnız, yar-yar-off!
Ömürün kısa, yalan yar.,
Ah! vatanım, aman-esen ol!

Sonra İki grup birleşip topluca söylerler:

Kara suvdı jağalay kaz baradı,
Anasman aynlğan kız baradı.

Kara suvğa kan kuysañ-ağar, keler.
Jat kisige kız bersen-alar, keter.
Akkuv könbes eşkininiñ baylavına
Kaytar ẽn sap, ak suluv javlavına.
Kızdan sorlı bar ma eken, Teñiri-ay değen,
Ekesinin ketedi aydavına.
Uviljımay aksa bet kuvarsayşı,
Möldiregen eki köz suvalsayşı

Kara suyun kenarına kaz varır
Anasından ayrılan kız varır
Kara suya kan koysan, akar, gider
Yabancıya kız versen-alır, gider
Kuğu kanmaz hiç kimsenin hilesine
Dönüp gelir türkü söyleyip, güzel yaylasına
Kızdan bahtsız var mıymış, ey Allahım
Babasının gider sürmesine (sürdüğü yere)
Al-al olmayıp güzel yüz kurusun
(Parlayıp güzelleşeceğine kurusaydı)
Parlayan iki göz solsaydı

Bir jamanga kor bolıp ketkeniñşe,
Ölip kana kız sorlı nvansayşı!

Nege östi eken kız sorlı sılavmenen
Tal şıpıktay tal belin kmavmenen
Anasman onan da tuvmasayşı,
Ögsigenşe ömiri jılavmenen.

Bir kötüye horlamp gideceğine
Ölüp, sadece, bahtsız kız, rahata ersene
(Sadece ölerak rahata kalkışabilirsin)
Niçin yetişmiş bahtsız kız şefkatle,
Dal. çubuk gibi incecik belini sıkılamakla,
Anasından onun yerine hiç doğmasıñ,
Pişman olacağına ömrü (geçip) ağlamakla.

(S. Sadırbaev, **Kazak Halik Edebiyeti**, Ravan, 1990, s.58)

* Gümüş ve pirinç ile işlenip süslenmiş, küçük cepleri olan kemer.

** Kazak Türkçesinde "av" ünleminin cümlede yerine getirdiği anlam yönünden dört fonksiyonu var. Bunlar: 1-Bir kişiyi çağırırken söylenen söz. Örneğin: İbrahim-av (hey) 2-Çağrıya cevap olarak söylenen söz. Örneğin; Av. Ne var? Bu şekil Türkiye Türkçesinde hemen hemen aynı fonksiyonu üstlenir. 3- Toplum, çoğunluğu kendine baktırmak, dikkat çekmek için söylenir. Örneğin; Av (Ey) cemaat! 4- Sinirliliği, memnuniyetsizliği bildiren söz. Av (Off) kes artık! Konuşma. Şiiri aktarıırken; kızın hali üzüntülü olduğundan "av" sözünü "of şeklinde, yiğitin sözlediği sözü, sevinçli olması gerektiğinden "hey" diye aktardık.

Anız: Halkın, kavmin, boyun kökenlerini, başından geçen olayları veya tarih içinde herhangi bir zamanda yaşadığı bilinen tanınmış kişiler - han, hatırlar (kahramanlar), bey, şeşen (Güzel ve yerinde söz söyleyebilen, söz cambazı)lar-hakkındaki eğimelerdir" ki bunlar; belli bir yerde geçen, tarihi gerçekliği bulunan olaylar etrafında gelişip halkın hafızasında saklanıp gelen, zaman geçtikçe edebi değer kazanan halk nesrinin bir türüdür. Yaşadığı kesin olarak bilinen önemli şahsiyetlerin katıldığı tarihi olayların beyan edilmesi, olayın geçtiği zaman diliminin ve yerinin kesin olarak belirtilmesi, belli bir görüşün, fikirin bildirilmesi belli Ölçülerde Bölgesel* olması (olay hangi bölgede geçiyorsa, hikayenin o bölgede daha çok bilinmesi, yaygın olması), konu-kompozisyon bütünlüğünün her zaman korunmaması anızın belli başlı özellikleridir. Zaman geçip halk hafızasındaki tarihi olay hayal gibi hatırlanmaya başlayınca daha önceki "gerçek" hikaye, halkın sanat çenberinden geçip değişikliğe uğrar ve hikaye olarak anlatılmaya başlar. Kazak batırları hakkında anlatılan anızlarda çok karşılaşılan, batırın uyurken ağzına giren yılanın başım dişleri ile ısırıp

⁴ Engime: 1)Bilgili bir vakayı sözle beyan etmek, söyleşme, sohbet. 2) Nesirle yazılan küçük hacimli sanatsal çıkarma. Diğer manaları konu ile ilgili olmadığından onlan almadık. Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdüğü I. cilt, s.629.

koparması, kendinden güçlü, kim olduğu bilinmeyen bir kişi ile mücadele edip yenilmesi, onun erkek gibi giyinen bir kız çıkması gibi motifler, aңыз türüne masajlara özgü basmakalıp motiflerin yabancı olmadığını gösterir. Hatla bazı aңызlarda, olağanüstü (hayal-acayip) masalarda rastlanan tılsımlı güçlerle, tamamen fantastik kahramanlarla karşılaşırız. Örneğin, Ötegen. Ağıbay hatırların Jezürnaklar (masalarda karşılaşılan san metalden (pirinç) tırmakları olan mahluk) ile savaşını anlatan aңызlar. Aңызlar konularına göre mutlaka tarihi ve toponomik aңызlar diye iki gruba ayrılır. Kazaklar arasında çok yayılan Abılay, Kabanbay, Bögenbay, Oljabay, Raymıbeck, Siirauşı, Kocısan. İysatay vs. gibi önemli şahsiyetler hakkındaki aңызlar tarihi aruzlar grubuna girer. İkinci gruba ise yerleşik hayata geçişin tarihini beyan eden, yer adlarının nereden çıktığı, kaynaklandığı hakkındaki aңызlar girer.

Kazak aңызlarını ilk defa inceleyen Çokan Velihanov ile G. Potanır'dır. Böyle olmakla beraber, atsızın farklı bir tür olarak kabul edilmesi ancak Muhtar Avezovla başlar. O, aңызı; Tarihte yaşadığı belirli olan insanlar hakkında söylenen, halkın çıkardığı sanatsal eriğime diye tanımlar. Folklorcu Melik Gabdulın de bu fikirdi destekleyip aңызı "aңыз-engime" diye adlandırıp onun "tür" olarak hangi özelliklere sahip olduğunu açıklar. Aңызın derinlemlerini incelemesini folklorcu S.Kaskabasov halk nesiri üzerindeki çalışmaları sırasında yapar. O, Kazak folklorunda aңызın "predaniye, legenda" gibi terimlerin evrensel sinonimi olarak kullanıldığını söyleyip, "aңыз" sözünü ""predaniye" nin (Rusça-yetiştirmek, iletmek, söylemek) yerine, bununla birlikte efsana (efsane) sözünü de "legenda" terimi yerine kullanılmasını teklif eder. ""Aңыз ile efsana-hıyoayaf - Kazak masallarının değil "nesrinin sanatsal gelişimindeki iki unsur" olduğu kanıtlayıp her birinin "tür" olarak özellikleri açık ve kesin olarak belirtir.

(*Ç.Doskcnov, Edebhettinuv Terminynder Sözüiğh' ss 46-41*)

Ç.Doskcnov, aңыз hakkında bunları söylemesine rağmen, örnek almak için incelediğimiz iki kitapla da aңыз diye verilen örneklerin çoğunda yukarıda söylenen özelliklerin birçoğunu göremedik. Bunun sebebi, belki de aңыз türü hakkındaki bilgilerin henüz daha kâhlaşmamış olmasından veya incelediğimiz iki kitabın da yazarlarının aruz türünü iyi bilmemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Örneğin "Oazao Tiliniñ Tüsindirme" Sözlüğü, aңызı; Halkın hayalinden doğan acayip, ilginç olay, vaka, engime diye "aңыз-engime" yi ise "destan-hikaye" diye tanımlar. Kazak Tüsindirme sözlüğündeki tanımlardan daha çok biz Ç.Doskcnov'un söylediklerini dikkate almalıyız. Çünkü sözlükte yapılan tanımı daha çok masal türünün özelliklerine yakındır.

Örnek 1:

Kim Çok Biliyor?

Şam şehrinin emiri huzuruna alimleri, şairleri toplanmış. O, bunların arasında bulunan El-Farabi'yi sınamak istemiş ve ona: "Kendine lâıık olan yere otur" demiş. O da direk emirin tahtına yönelip, oraya oturmuş. O zaman emir yanındaki vezirine dönüp, bilinmeyen bir dilde: "Bu Türk edepsizlik yaptı"- demiş.

El-Farabi bu sözleri hemen anlamış ve - Emir hazretleri, ben yetmiş dil biliyorum,- demiş. Rahatsızlık duyup sıkılan emir: "Afedersiniz, siz ikinci hocasınız elbette, dikkat etmedik" demiş ve ona yol vermiş. (Baş eğmiş)

Örnek 2:

Ezginin Gücü

Bir gün Farabi emirin sarayına gitmiş. O sırada sarayda hakimler, alimler, sanatçılar varmış. Kıpçaklar tarzında giyinen Farabi kenarda-köşede bir yere oturmuş. O kendi yaptığı dombıra ile bir ezgi çalsa, toplanan kalabalığın hepsi gülüp, neşelenmiş. Sonra bir ezgi daha çalsa, az önceki topluluk hüzünlenip ağlamış. Başka bir ezgi daha çalsa hepsi kendinden geçip uyuya kalmış. "Bu ezgileri çalan Kıpçak El-Farabi" diye yazıp saraydan çıkıp gitmiş. Emir onu ne kadar arasa da bir daha bulamamış.

(El Avzınan, ss.275-276)